OILAVIY NIZOLARNING EKZISTENSIAL ILDIZLARI: “MEN” VA “BIZ” CHEGARALARINING BUZILISHI

Salimov Jozib Salomovich
Termiz Davlat universiteti magistranti
https://doi.org/10.5281/zenodo.24072567

ANNOTATSIYA: Ushbu maqolada zamonaviy sharq oilalaridagi shaxslararo nizolarning ekzistensial tagzaminlari va ularning shaxsiy hamda juftlik (“Men” va “Biz”) chegaralari buzilishi bilan bog‘liqligi tadqiq etiladi. Tadqiqot 60 nafar respondent (30 juftlik) o‘rtasida o‘tkazilgan empirik so‘rovnoma natijalariga asoslangan. Maqolada oilaviy nizolarning yuzaki maishiy sabablari ortida insonning erkinlik, mas’uliyat, shaxsiy avtonomiya va ekzistensial yolg‘izlik kabi fundamental ehtiyojlari yotgani tahlil qilingan.

Kalit so‘zlar: Oila psixologiyasi, ekzistensial psixologiya, shaxsiy chegaralar, “Men” va “Biz” dialektikasi, simbioz, ekzistensial yolg‘izlik, oilaviy nizolar, begonalashuv, ruhiy drayver.

KIRISH

Zamonaviy oila psixologiyasi va oilaviy psixoterapiya amaliyotida shaxslararo nizolarni, er-xotin o‘rtasidagi disfunktsional holatlarni tahlil qilishda, odatda, ijtimoiy-maishiy, iqtisodiy, demografik hamda psixofiziologik omillarga birlamchi e’tibor qaratiladi. Shubhasiz, moddiy yetishmovchilik, maishiy kelishmovchiliklar yoki ijtimoiy rollarning noto‘g‘ri taqsimlanishi oilaviy inqirozlarning ko‘rinib turgan yuzaki sabablari hisoblanadi. Biroq, shaxsning ichki ruhiy dunyosi, uning fundamental ehtiyojlari va qadriyatlar tizimini anglamasdan turib, oilaviy nizolarning tub ildizlarini atroflicha ochib berish va unga barqaror psixologik yechim topish imkonsizdir. Ushbu o‘rinda inson shaxsiyatining chuqur ma’naviy-ruhiy qatlamlarini tadqiq etuvchi ekzistensial psixologik yondashuv alohida ilmiy-metodologik ahamiyat kasb etadi. Ekzistensial psixologiya maktabining taniqli vakillari – V. Frankl, I. Yalom, R. Mey ta’limotlariga ko‘ra, inson mavjudligining asosiy drayverlari va ruhiy muvozanatini belgilovchi omillar bu – hayot ma’nosini izlash, tanlov erkinligi, shaxsiy mas’uliyatni o‘z zimmasiga olish hamda ekzistensial yolg‘izlik (izolyatsiya) va o‘lim xavotirini yengish kabi fundamental masalalardir. Logoterapiya va ekzistensial tahlil konsepsiyasida ta’kidlanganidek, inson faqatgina ijtimoiy rol ijrochisi emas, balki o‘z hayotiy tanlovlari uchun javobgar bo‘lgan mustaqil subyektdir. Bu tamoyil oilaviy institutga ko‘chirilganda, nikoh munosabatlari ikki avtonom va ekzistensial jihatdan mustaqil shaxsiyatning o‘zaro uchrashuvi hamda hamkorligi sifatida talqin etiladi. Sog‘lom va barqaror oilaviy munosabatlarning asosiy sharti – bu har bir juftning o‘z shaxsiy avtonomiyasini, ya’ni “Men” subyektivligini saqlab qolgan holda, o‘zaro yaqinlik, ishonch va umumiy qadriyatlarga asoslangan “Biz” makonini yaratishidir. Ideal ekzistensial muvozanatda “Men” va “Biz” bir-birini inkor etmaydi, aksincha, bir-birini boyitadi. Biroq, kollektivistik qadriyatlar, an’anaviy oilaviy normativlar va ijtimoiy stereotiplar ustun bo‘lgan jamiyatlarda – xususan, o‘zbek oilaviy muhitida – shaxsiy va juftlik chegaralarining o‘zaro mutanosibligi ko‘pincha buziladi. Bu buzilishlar ekzistensial psixologiya nuqtai nazaridan asosan ikki cheklovchi qutbda namoyon bo‘ladi:

1. Pato-simbioz (haddan tashqari qo‘shilib ketish va shaxsiyatning yo‘qolishi) – ushbu holatda er-xotinlardan biri (yoki har ikkisi) o‘zining shaxsiy “Men”ligini, o‘z xohish-istaklari, subyektiv qarashlari va shaxsiy vaqtini umumiy “Biz” manfaatlari yoki juftining irodasi uchun tamoman qurbon qiladi. Ekzistensial nuqtai nazardan, bu shaxsning o‘z tanlov erkinligi va shaxsiy mas’uliyatidan qochishi hamda o‘zligini sherigi ichida “eritib yuborishi”dir. Bunday simbiotik qaramlik tashqaridan “namunali oilaviy yaqinlik” bo‘lib ko‘rinsa-da, ichki tomondan shaxsning emotsional toliqishiga va vaqt o‘tishi bilan portlovchi yashirin nizolarga olib keladi.

2. Ekzistensial izolyatsiya (ruhiy begonalashuv) – bu holat simbiozning qarama-qarshi qutbi bo‘lib, juftlik o‘rtasida ruhiy, emotsional va ma’naviy aloqaning uzilishi bilan tavsiflanadi. Er-xotin bir tom ostida, rasmiy nikohda va umumiy maishiy ro‘zg‘orda yashasalar-da, hissiy jihatdan bir-biri uchun tamoman begona shaxslarga aylanadilar. I. Yalom ta’riflagan ekzistensial yolg‘izlik ushbu bosqichda yaqqol namoyon bo‘ladi: inson oilali bo‘la turib, o‘zini tushunarsiz, yolg‘iz va emotsional bo‘shliqda his qiladi.

O‘zbekiston sharoitida jamiyatning kollektivistik xarakteri oila muqaddasligini va umumiy manfaatlarni birinchi o‘ringa qo‘yishni talab etadi. Bu ijtimoiy barqarorlikni ta’minlashda muhim resurs bo‘lsa-da, ko‘pincha shaxsning individual ehtiyojlari va shaxsiy bo‘sh vaqtiga bo‘lgan huquqini ikkinchi darajaga surib qo‘yadi. Natijada yuzaga keladigan maishiy va iqtisodiy nizolar aslida yuzaki sabab bo‘lib, ularning chuqur qatlamida “Mening shaxsiyatim va erkinligim tan olinmayapti”, “Men o‘zligimni yo‘qotib qo‘ydim” degan yashirin ekzistensial noroziliklar yotadi. Ushbu holatlarni inobatga olgan holda, tadqiqotning maqsadi – zamonaviy o‘zbek oilalarida yuzaga kelayotgan shaxslararo nizolarning yuzaki maishiy sabablari ortida yotgan ekzistensial ildizlarni ochib berish hamda “Men” (shaxsiy avtonomiya) va “Biz” (juftlik yaqinligi) psixologik chegaralarining saqlanish hamda buzilish darajasini empirik usullar yordamida tahlil qilishdan iboratdir.

TADQIQOT USULLARI VA MATERIALLARI

Tadqiqot doirasida O‘zbekiston Respublikasining turli hududlarida istiqomat qiluvchi, rasmiy nikohda bo‘lgan va nikoh muddati 1 yildan 15 yilgacha bo‘lgan 60 nafar respondent tanlanma asosida jalb etildi. Ishtirokchilarning yoshi 22 yoshdan 45 yoshgacha bo‘lgan (o‘rtacha yosh 31,5) oraliqni tashkil etdi. Tanlanma xarakteriga ko‘ra turli nikoh davridagi (yosh oilalar va o‘rta nikoh stajiga ega) juftliklarni qamrab oldi. Tadqiqot vazifalarini hal etish maqsadida ekzistensial yondashuv va shaxsiy chegaralar diagnostikasiga yo‘naltirilgan 3 ta asosiy indikativ savoldan iborat mualliflik so‘rovnomasi ishlab chiqildi va amalda qo‘llanildi. Har bir savol respondentning oilaviy munosabatlardagi mavjud holatini baholashga imkon beruvchi 4 ta muqobil variantni o‘z ichiga oldi: Sog‘lom muvozanat va shaxsiy chegaralarning hurmat qilinishi; Yashirin norozilik va shaxsiy avtonomiyani saqlashdagi qisman buzilishlar; Keskin simbioz va shaxsiy chegaralarning yo‘qolishi (qaramlik); Ekzistensial inqiroz va ruhiy begonalashuv (izolyatsiya). Empirik tadqiqot jarayonida to‘plangan ma’lumotlar statistik tahlildan o‘tkazilib, miqdoriy ko‘rsatkichlar foizli taqsimot shaklida qayta ishlandi va ilmiy-psixologik talqinga yo‘naltirildi.

TADQIQOT NATIJALARI

60 nafar respondent o‘rtasida o‘tkazilgan mualliflik so‘rovnomasi natijalari va ularning foizli taqsimoti oilaviy munosabatlardagi “Men” va “Biz” chegaralarining holatini hamda

nizolarning ekzistensial ildizlarini yaqqol ochib berdi. Olingan empirik ma’lumotlar quyidagi 1-rasmda keltirilgan:

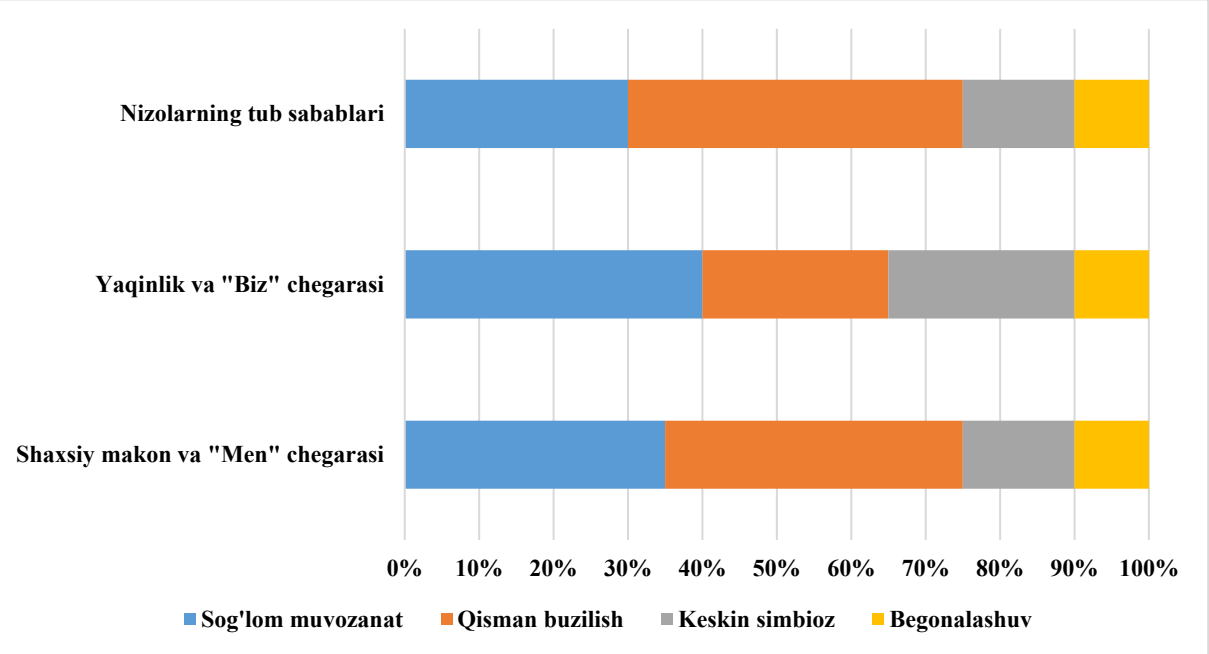

1-rasm. Respondentlardan olingan natijalar taqsimoti taqsimoti (N=60)

MUHOKAMA VA TAHLIL

O‘tkazilgan empirik so‘rovnoma natijalari 60 nafar respondent misolida o‘zbek oilalaridagi shaxsiy (“Men”) va juftlik (“Biz”) chegaralarining holati hamda ularning ekzistensial nizolar bilan bog‘liqligi bo‘yicha bir qancha muhim tendentsiyalarni ochib berdi. Tadqiqotda ishtirok etgan respondentlarning 35 foizdan 40 foizigacha bo‘lgan qismida “Men” va “Biz” chegaralari o‘rtasida nisbatan barqaror va konstruktiv muvozanat saqlanib qolgani aniqlandi. Ushbu guruhga kiruvchi er-xotinlar oilaviy yaqinlik va umumiy manfaatlarni (“Biz”) shakllantirish bilan birga, har bir juftning shaxsiy avtonomiyasi, subyektiv qarashlari hamda shaxsiy bo‘sh vaqtga bo‘lgan huquqini (“Men”) hurmat qilishadi. Ekzistensial nuqtai nazardan, bu ko‘rsatkich shaxsning oila bag‘rida o‘z individualligini yo‘qotmagan holda o‘zini namoyon qila olishi hamda mas’uliyatni o‘zaro teng taqsimlay olish qobiliyatini aks ettiradi. Empirik ma’lumotlarning eng yuqori ko‘rsatkichlari (40–45%) B bandiga to‘g‘ri kelib, o‘zbek oilaviy munosabatlarida eng keng tarqalgan yashirin psixologik muammoni namoyon etadi. Ushbu respondentlar oilani va nikoh shartlarini saqlab qolishga harakat qilishsa-da, amalda o‘zlarining shaxsiy avtonomiyalarini himoya qilishda jiddiy qiyinchiliklarga duch kelmoqdalar. Ular o‘rtasida yuzaga keladigan oilaviy nizolar, bir qarashda, maishiy va ro‘zg‘or muammolaridek ko‘rinsa ham, uning tub ildizida “Meni tushunishmayapti”, “Shaxsiy erkinligim cheklandi” hamda “Men shunchaki oilaviy majburiyatlar ijrochisiga aylanib qoldim” degan ekzistensial norozilikla va ichki ezilish yotadi. Jamiyatdagi an’anaviy va kollektivistik qadriyatlar ko‘pincha shaxsiy ehtiyojlarni “Biz” manfaatlari uchun qurbon qilishni talab etadi, bu esa vaqt o‘tishi bilan surunkali ruhiy toliqish va yashirin nizolarni keltirib chiqaradi. Respondentlarning 15 foizidan 25 foizigacha bo‘lgan qismida “Men” va “Biz” o‘rtasidagi psixologik chegaralarning tamoman yo‘qolib ketishi, ya’ni keskin simbioz holati qayd etildi. Bunday munosabatlarda er-xotinlardan biri yoki har ikkisi o‘zining shaxsiy menligidan kechib,

sherigining emotsional holati, fikrlari va xohishlariga to‘liq tobe bo‘lib qoladi. Ekzistensial psixologiya nuqtai nazaridan, simbioz holati insonning o‘z hayotiy tanlovlari va mas’uliyatidan qochishi natijasida yuzaga keladi. Chegaralarning bunday o‘ta shaffofligi yoki yo‘qligi tashqaridan “namunali yaqinlik” bo‘lib tuyulishi mumkin, ammo ichki tomondan shaxsning rivojlanishini to‘xtatadi va juftlikdan birining emotsional so‘nishiga olib keladi. Tadqiqotda qatnashgan respondentlarning 10 foizini tashkil etgan guruhda munosabatlarning eng inqirozli bosqichi — ekzistensial izolyatsiya va begonalashuv aniqlandi. Ushbu respondentlar bir tom ostida, rasmiy nikohda yashayotgan bo‘lsalar-da, hissiy va ruhiy jihatdan bir-biri uchun tamoman begona shaxslarga aylangan. Irvin Yalom ta’riflagan ekzistensial yolg‘izlik o‘zbek oilalarida nikohning formal saqlanib qolishi, lekin uning ichki ma’no-mazmuni yo‘qolishi ko‘rinishida namoyon bo‘ladi. Bu holatda er-xotin o‘rtasida konstruktiv muloqot to‘xtagan va har ikki taraf o‘zining ichki olamida chuqur yolg‘izlikni boshdan kechirmoqda. Ushbu empirik tahlil shuni ko‘rsatadiki, oilaviy nizolarning barqaror yechimi faqat ijtimoiy-moddiy muammolarni hal etish bilan cheklanmaydi. O‘zbek oilalarida nikoh barqarorligiga erishish uchun an’anaviy oilaviy qadriyatlar bilan bir qatorda har bir insonning shaxsiy “Men”iga – erkinligi, avtonomiyasi va ekzistensial ehtiyojlariga nisbatan hurmat madaniyatini shakllantirish zarur.

XULOSA VA TAVSIYALAR

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, o‘zbek oilalaridagi nizolarning barqaror yechimi faqat maishiy va moddiy muammolarni hal qilish bilan cheklanmaydi. Oila ichidagi chuqur ziddiyatlarni bartaraf etish uchun er-xotinlarning ekzistensial ehtiyojlarini anglash, shaxsiy va juftlik chegaralarining o‘zaro mutanosibligini ta’minlash talab etiladi. “Men” va “Biz” dialektikasining buzilishi yashirin noroziliklar, simbioz yoki ekzistensial yolg‘izlikka olib kelishi ilmiy jihatdan o‘z tasdiqini topdi. Amaliyotchi psixologlar va oilaviy maslahatchilar oilalar bilan ishlashda faqat yuzaki muloqot ko‘nikmalarini o‘rgatish bilangina cheklanib qolmasdan, shaxsiy “Men” va umumiy “Biz” o‘rtasidagi sog‘lom ekzistensial muvozanatni tiklashga hamda shaxsiy chegaralarni anglashga qaratilgan psixokorreksion yondashuvlarni faol qo‘llashlari zarur. Er-xotin munosabatlarida bir-birining shaxsiy makoni, ichki olami, shaxsiy qiziqishlari va tanlov erkinligiga nisbatan ongli hurmat madaniyatini shakllantirish talab etiladi. Bu o‘z navbatida oiladagi ortiqcha simbiotik qaramlik va yashirin psixologik zo‘riqishlarning oldini oladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Frankl, V.E. Man’s Search for Meaning. – Boston: Beacon Press, 2018. – 165 p.
2. Yalom, I.D. Existential Psychotherapy. – New York: Basic Books, 1980.–525 p.
3. Satir, V. The New Peoplemaking. – Palo Alto: Science and Behavior Books, 1988. – 392 p.
4. Rogers, C.R. On Becoming a Person: A Therapist's View of Psychotherapy. – Boston: Houghton Mifflin, 1961. – 448 p.
5. Karimova, V.M. Oila psixologiyasi: O‘quv qo‘llanma. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2008. – 172 b.
6. Shoumarov, G.B. va boshq. Oila psixologiyasi: Oliy o‘quv yurtlari talabalari uchun darslik. – Toshkent: Sharq, 2010. – 296 b.